

Т. М. ВОЛОЩЕНКО. СИСТЕМА СПЕЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ АКЦІОНЕРА

Аналізується сучасне українське законодавство, що регулює діяльність акціонерно-товариства у сфері створення надійного механізму для забезпечення реальної можливості захисту інтересів акціонера шляхом реалізації його суб'єктивного права в системі спеціально-правових гарантій корпоративних прав.

Ключові слова: гарантії, принципи, корпоративні права, акціонер, захист прав, законні інтереси.

Анализируется современное украинское законодательство, которое регулирует деятельность акционерного общества в сфере создания надежного механизма для обеспечения реальной возможности защиты интересов акционера путем реализации его субъективного права в системе специально правовых гарантий корпоративных прав.

Ключевые слова: гарантии, принципы, корпоративные права, акционер, защита прав, законные интересы.

In this article the modern Ukrainian legislation which regulates activity of joint-stock company in the field of creation of reliable mechanism for providing of the real possibility of defence of interests of shareholder by realization of him equitable right in the system specially legal guarantees of corporate rights is analysed.

Key words: guarantees, principles, corporate rights, shareholder, defence of rights, legal interests.

Термін «захист прав» активно ввійшов до нашого наукового та повсякденного життя. Це дає нам змогу стверджувати, що закладені підвалини розвитку демократичних начал. Водночас, використання тих чи інших термінів потребує теоретичного дослідження. Велика кількість законів, у яких термін «захист прав» нормативно закріплений, свідчить про те, що відображуване ним явище стало невід'ємним компонентом юридичної практики і правової «матерії», реальним феноменом державно-правового життя суспільства¹. Не виключенням є і закон України «Про акціонерні товариства», серед норм якого теж можна зустріти термін захист прав акціонерів². Так, ст. 28 вказаного закону перебачає можливість захисту прав акціонерів, які одночасно є працівниками товариства, шляхом встановлення заборони посадовими особами товариства вимагати інформації про прийняти такими працівниками рішення під час голосування на загальних зборах. Захист прав акціонерів це об'єктивна реальність існування акціонерного товариства в межах діяльності якого, неминуче виникатимуть корпоративні конфлікти:

- між акціонерним товариством та акціонерами;
- між контролюючими та міноритарними акціонерами;
- між органами управління та акціонерами.

Цивілізоване вирішення конфліктних ситуацій, що виникають у багатьох акціонерних товариствах та застосування ефективних механізмів захисту прав акціонерів є ефективним показником розвитку корпоративного управління в Україні. Виникнення корпоративних конфліктів обумовлено різними суб'єктивними, а подекуди і об'єктивними чинниками. До основних причин виникнення

© ВОЛОЩЕНКО Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

конфліктних ситуацій слід віднести: порушення норм чинного законодавства та нормативних документів ДК ЦПФР щодо діяльності АТ; включення до статутів товариств норм, що суперечать чинному законодавству; недосконалість законодавства щодо діяльності АТ; недосконалість судової практики вирішення корпоративних конфліктів.

Так, типовими порушеннями прав акціонерів є: неповідомлення власників акцій про проведення загальних зборів акціонерів; зміни місця та строків проведення загальних зборів; недосконалі процедури реєстрації та розрахунку кворуму на загальних зборах; внесення змін до порядку денного зборів у ході їх проведення; відсутність в акціонерів, що придбали акції товариства на вторинному ринку, можливості ознайомлення зі статутом товариства; порушення прав акціонерів під час додаткової емісії акцій, тощо. Існування таких порушень в сфері корпоративних прав акціонерів потребує ефективного захисту, який би забезпечив перетворення декларативних прав, що закріплені на рівні закону, в досконалу можливість захисту інтересу акціонера шляхом реалізації його суб'єктивного корпоративного права.

Варо відзначити, що створення надійного механізму захисту прав акціонерів, це не лише захист індивідуального інтересу окремо взятої особи, а запорука досягнення акціонерним товариством в процесі своєї діяльності поставленої мети. В правовому забезпеченні створення та діяльності акціонерного товариства особливе значення має фактор захисту прав та інтересів, набутих в результаті створення акціонерного товариства. Актуальність питання про захист прав акціонерів не викликає сумнівів, адже будь-яке право, яке не супроводжується доступними й ефективними засобами захисту, втрачає свою привабливість.

В актуальності дослідження переконує також і ступінь наукової розробки проблеми. Можна виділити декілька праць, у яких поряд з іншими питаннями досліджено питання захисту та реалізації прав акціонера. До таких варто віднести праці О.Н. Виноградової, В.В. Долинської, І.В. Спасібо-Фатієвої, І.М. Кучеренко, О.М. Вінник, С.В. Артеменко, М.Я. Рупняк та ін. Право акціонера на захист випливає із загального змісту чинного цивільного законодавства і є невід'ємною гарантією здійснення корпоративних прав та інтересів. Корпоративні – майнові й немайнові - права, що належать акціонерів, повинні мати не тільки реальну можливість здійснення; акціонер повинен бути наділений можливостями щодо припинення будь-яких порушень своїх прав, їх відновлення, компенсації всіх втрат, що були заподіяні внаслідок порушенням його прав.

Захист прав і законних інтересів акціонерів забезпечується комплексним методом встановлення, застосування й реалізації норм акціонерного законодавства. Дієвість і ефективність механізмів реалізації й захисту прав та інтересів акціонера прямо залежить від встановлених гарантій здійснення таких прав, у тому числі права на захист.

Цивільно-правові гарантії являють собою засоби, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів, заходів охорони й захисту порушених прав. Загальноправові гарантії, встановлені цивільним законодавством, зводяться до визнання необхідності безперешкодного здійснення цивільних прав, забезпечення відновлення порушених прав можливостями судового захисту. Вважається, що зазначені основи цивільного законодавства є визначальними й у сфері регулювання акціонерних правовідносин. Однак особливості правової природи майнових і немайнових прав акціонерів вимагають спеціальних гарантій їх здійснення й

захисту.

Спеціальні гарантії прав акціонерів виражаються в першу чергу в тому, що відповідно до Цивільного кодексу України, норми акціонерного законодавства визначають коло прав і обов'язків акціонерів, а також забезпечують захист прав та інтересів акціонерів (ч. 1 ст. 1 «Про акціонерні товариства»). Такий підхід до визначення правових гарантії має істотне значення, оскільки виявлення й забезпечення балансу інтересів товариства та його акціонерів, а також механізмів захисту їх прав є одним з основних завдань правового регулювання діяльності акціонерних товариств, реалізації прав їх акціонерами.

В сфері корпоративного права прийнято вважати, що система спеціальних правових гарантії в сфері реалізації й захисту прав акціонерів містить у собі два елементи – нормативний і організаційний. В акціонерному товаристві корпоративний інтерес кожного акціонера реалізується як через безпосереднє здійснення прав, наданих законом та внутрішньокорпоративними актами товариства, у тому числі права на захист (нормативний елемент), а також опосередковано, через діяльність органів управління акціонерного товариства (організаційний елемент).

Нормативний елемент полягає у визначенні акціонерним законодавством засобів, за допомогою яких акціонер має реальну можливість здійснювати юридично-значимі дії, що обумовлені його правовим статусом: легітимація прав власника акцій, участь в управлінні справами товариства й реалізація права голосу на зборах акціонерів, ознайомлення з інформацією про діяльність товариства, одержання частини прибутку акціонерного товариства (дивідендів), припинення акціонерних відносин (відчуження приналежних акціонерів акцій товариству або третім особам), відновлення порушених прав.

Нормативний елемент гарантії прав акціонера існує в нерозривному зв'язку із внутрішньокорпоративними механізмами, що сприяють реалізації й захисту прав акціонера. Так, організаційний елемент надає можливість використання засобів безпосередньої реалізації прав акціонерів. У першу чергу вона забезпечується таким органом управління, як рада директорів акціонерного товариства. Компетенція ради директорів акціонерного товариства, що визначена Законом України «Про акціонерні товариства» і статутом товариства, дозволяє забезпечити загальні умови реалізації прав акціонерів, а також вживання заходів щодо відновлення порушених прав акціонерів. У випадку, якщо такий орган управління в товаристві не створений або не передбачений, акціонери позбавляють себе й товариство в цілому відповідних гарантії. Крім того, реалізація окремих правомочностей акціонерами забезпечується іншими органами акціонерного товариства (генеральний директор, колегіальний виконавчий орган, ревізор або аудитор, лічильна комісія), а також у деяких випадках реєстродержателем і депозитарієм.

Система гарантії прав акціонерів і її елементи повинні діяти взаємозалежно та утворювати сукупність ефективних засобів реалізації, охорони й захисту прав акціонера. Таким чином, гарантії прав акціонерів можна визначити як сукупність нормативних і організаційних (внутрішньокорпоративних) засобів забезпечення реалізації майнових і немайнових прав акціонерів, охорони й захисту їх порушених прав.

Право акціонера на захист гарантоване в першу чергу можливістю звернутися до компетентних державних органів з вимогою про захист суб'єктивного матеріального права, яка є найважливішою в змісті права на захист. Крім того, акціонер, як суб'єкт корпоративних правовідносин, що мають абсолютно-віднос-

ний характер, з метою забезпечення своїх майнових інтересів має можливість вимагати викупу товариством приналежних йому акцій, наприклад, у випадку ухвалення рішення про реорганізацію акціонерного товариства, за правилами ст.68 Закону України «Про акціонерні товариства». Однак даний механізм досить часто тягне подальші порушення прав акціонера, і єдиною можливістю захисту залишається звернення до суду з відповідною вимогою.

Однак можливість реалізації права на захист не вичерпується лише однією можливістю звернення до компетентних органів з метою захисту порушеного права. Застосування акціонером способів самозахисту своїх прав, а також заходів оперативного впливу, теж має місце, але як правило, у виняткових випадках. Зокрема, якщо протягом встановленого строку наглядова рада не приймає рішення про скликання загальних зборів акціонерів на вимогу акціонерів, то такі збори можуть бути скликані самими акціонерами, які цього вимагають (ч. 6 ст. 47 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Такі дії акціонерів можна вважати заходами оперативного впливу відносно менеджменту товариства, його органів управління.

Також важливим елементом в системі спеціальних правових гарантій права акціонерів на захист становлять принципи захисту прав акціонерів, які повинні співвідноситися із принципами регулювання акціонерних (корпоративних) правовідносин. В умовах відсутності єдності системи правового регулювання акціонерних відносин, необхідно керуватися засадами захисту як основними положеннями, що виражають закономірності розвитку корпоративних правовідносин, відповідно до яких будується правова основа їх регулювання, регламентуються поведінка суб'єктів таких відносин і правозастовча діяльність.

З урахуванням загальних принципів цивільного права, а також принципів регулювання корпоративних відносин – визнання пріоритету охорони й захисту прав акціонерів, внутрішньокорпоративної демократії, пріоритету загального корпоративного інтересу перед особистими інтересами акціонерів, добровільної участі в діяльності товариства, гласності й обмеженого втручання в поточну діяльність товариства, можна виділити наступні принципи захисту прав акціонера: 1) принцип волі, сумлінності суб'єктів корпоративних правовідносин і неприпустимості зловживань своїми правами; 2) принцип реальності й гарантованості захисту порушених прав акціонера; 3) принцип захисту меншитарних акціонерів; 4) принцип комбінації корпоративних і приватних інтересів при застосуванні засобів захисту прав акціонерів; 5) принцип реального відновлення порушених прав акціонера.

Законодавче закріплення таких принципів в сфері регулювання акціонерних правовідносин має місце в правових актах деяких іноземних країн, що забезпечує дієвість засобів реалізації й захисту прав акціонерів. Закріплення й реалізація системи вищевказаних принципів на законодавчому рівні визначило б істотні зміни в діяльності акціонерних товариств, усунуло можливість зловживань при використанні акціонерами засобів захисту з метою порушення прав інших акціонерів.

У зв'язку з тим, що право на захист, як і інші права акціонера, повинні співвідноситися з інтересами товариства в цілому й правами інших акціонерів, істотне значення має питання про межі здійснення акціонером права на захист. Проблемі зловживання правом на захист у юридичній літературі приділяється достатня увага, однак в сфері захисту корпоративних прав дане питання залишається недостатньо дослідженим і зводиться в основному до вивчення зловживання правами «більшістю» акціонерів стосовно «меншості»³.

Межі здійснення й захисту корпоративних прав визначаються відповідно до вимог цивільного законодавства про межі здійснення цивільних прав, однак з урахуванням особливостей прав акціонера. Відповідно до ч. 1 ст. 12 ЦКУ⁴ акціонер здійснює свої права й право на захист вільно, на власний розсуд. При цьому під здійсненням акціонером права на захист розуміються дії акціонера, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення його порушення і відновлення порушеного права.

Разом з тим, цивільне законодавство вимагає, щоб будь-які права здійснювалися сумлінно й розумно, відповідно до їхнього призначення, з дотриманням основ моральності й правопорядку і встановлює обмеження в можливості реалізувати суб'єктивне право, якщо воно здійснюється з наміром заподіяти шкоду іншій особі, порушити права іншої особи в будь-якій формі (ст. 13 ЦКУ).

Необхідність чіткого визначення меж здійснення акціонерами права на захист пов'язана з поширенням випадків використання способів здійснення й захисту прав, які суттєво порушують права інших акціонерів. Слід погодитися з думкою М.Л. Скуратівського, що зовні законні, а фактично балансуєчі на грані зловживання правом методи використання поргалин і недоліків чинного законодавства для досягнення корисливих цілей стають усе більш витонченими⁵.

До таких засобів можна віднести дії акціонерів, що володіють контрольним пакетом акцій, щодо обрання органів управління товариством, які є некомпетентними й можуть привести товариство до фінансової неспроможності, що заподіє шкоду акціонерам. Крім того, можливе ініціювання одного або декількох фіктивних судових процесів в цілях додання законності неправомірним діям, наприклад, зобов'язати органи управління товариства, що обрані фактично з порушенням вимог закону, не ухилитися від виконання своїх повноважень, а також заборонити всім третім особам перешкоджати зазначеним особам в управлінні справами товариства⁶, використання декількох «конкуруючих» судових рішень по тому самому спору.

Можна припустити, що причина можливих зловживань у сфері акціонерних відносин – відсутність у законі меж здійснення захисту акціонерного права, «безмежність» суддівського розгляду при вирішенні питання про законність застосування тих або інших засобів реалізації й захисту нібито порушених прав, відсутність в акціонерному законодавстві мір відповідальності за зловживання правом⁷.

У зарубіжному законодавстві дане питання вирішується з використанням різних за своїм характером засобів. Так, наприклад, суди в США не ухвалюють до розгляду позов акціонерів, якщо стане відомо, що він пред'явлений акціонерами несумлінно або неадекватно стосовно тих з акціонерів, які також звернулися для захисту своїх інтересів або інтересів корпорації, у зв'язку із чим у позовній заяві акціонер повинен обґрунтувати, що звернення до суду не викликане його бажанням скористатися юрисдикцією суду в корисливих цілях⁸.

У Франції при вирішенні подібних питань акціонерами й судовими органами застосовується концепція «зловживання правом», відповідно до якої межа здійснення права обумовлена тим, чи порушуються при цьому права й інтереси інших осіб. Якщо права порушуються, то чи є такі порушення розумними з погляду звичаїв ділового обороту й норм етики. В Англії з позиції дії доктрини «ultra vires» і принципу «захисту меншості» не допускається схвалення яких-небудь дій директорів компанії, якщо вони діяли в суперечності із законом або з перевишен-

ням повноважень, використовували надані повноваження в неналежних цілях і мали на меті обман «меншості»⁹.

Особливості української правової системи свідчать про те, що з метою визначення меж здійснення й захисту прав акціонерів, суб'єктам акціонерних правовідносин слід виходити з того, що зловживання правом на захист є особливим видом цивільного правопорушення, вчиненим акціонером (групою акціонерів) або посадовою особою акціонерного товариства при здійсненні ним своїх прав, пов'язаним з використанням недозволених форм у рамках дозволеного йому законом поведінки¹⁰.

З метою забезпечення неприпустимості зловживання правами в акціонерних правовідносинах необхідно деталізувати норми цивільного законодавства. З цього погляду є доцільним передбачити в Законі України «Про акціонерні товариства» спеціальну норму, що встановлює заборону на здійснення суб'єктами акціонерних відносин прав з наміром заподіяти шкода акціонерам і товариству в цілому, перешкодити законній реалізації майнових і немайнових прав акціонерів, використовувати недозволені засоби реалізації й захисту прав.

Отже, існує необхідність доповнення норм акціонерного законодавства принципами захисту прав акціонерів, що дозволить змінити зміст корпоративної етики й акціонерних правовідносин, виключити можливість неправильного застосування закону при розгляді акціонерних спорів.

Право акціонера на захист гарантоване законом повною мірою тільки в тому випадку, коли відповідає межам його здійснення, тобто здійснюється акціонером сумлінно, розумно, опосередковує застосування дозволених засобів захисту за призначенням, не пов'язане з наміром заподіяти шкода іншій особі або порушити права іншої особи в будь-якій формі. Реалізація вказаного права можлива шляхом застосування передбачених в змісті права на захист правомочностей. Мова йде про можливість звернення за захистом порушених корпоративних прав до компетентних органів держави або шляхом застосування оперативних мір захисту.

Зловживання правом на захист є особливим видом цивільного правопорушення, вчиненого акціонером (групою акціонерів) або посадовою особою акціонерного товариства при здійсненні ним (ними) свого права, пов'язаним з наміром заподіяти шкоду акціонерам і товариства в цілому, перешкодити законній реалізації майнових і немайнових прав акціонерів, використовувати недозволені засоби реалізації й захисту прав. Порушення суб'єктом акціонерних правовідносин меж здійснення й захисту права тягне неможливість використання способів його реалізації й захисту.

Слід відзначити, що захист прав – це одна із найважливіших категорій теорії цивільного права. Дане право є складовим будь-якого суб'єктивного цивільного права, яке реалізується в конкретних правовідносинах, що є предметом цивільно-правового регулювання, в тому числі корпоративних. Захист прав акціонерів – важлива складова механізму реалізації корпоративних прав учасників корпоративних правовідносин. Умови, в яких розвивається сьогодні акціонерне законодавство України, не дають змоги сміло стверджувати про його досконалість, про реальні можливості його застосування. Незважаючи на те, що прийнятий Закон України «Про акціонерні товариства», залишається актуальним питання захисту прав акціонерів, мабуть, не зникне в майбутньому, в силу важливості та значимості такого інституту, яким є інститут акціонерного товариства.

Захист прав та інтересів акціонера означає захист його можливостей альтернативно реалізувати свої права, що закріплені чинним законодавством чи статутом товариства. Для того, щоб ці можливості втілились в конкретне суб'єктивне корпоративне право існує механізм охорони та захисту, в тому числі корпоративних прав та інтересів особи. Складовими такого ефективного механізму є право на захист, що закріплене чинним законодавством як самостійне право, яке має місце у випадку порушення суб'єктивного корпоративного права; безпосереднє вчинення активних юридично-значимих дій у випадку порушення останнього шляхом застосування суб'єктом права гарантованих законодавством способів та форм захисту. При цьому об'єктом захисту виступає як порушене право, так і законний інтерес в сфері корпоративних прав акціонерів; система гарантій та принципів захисту прав та інтересів акціонерів, яку пропонується законом закріпити на рівні законодавства чи в модельних корпоративних кодексах.

1. *Рабінович П., Панкевич І.* Межі прав людини і Конституція України // *Право України*. – 1997. – № 5. – С. 19–21. 2. *Закон України «Про акціонерні товариства»* від 17.09.2008 № 514-VI // *ВВР України*. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384. 3. *Бушев А.Ю., Скворцов О.Ю.* Акционерное право. Вопросы теории и судебно-арбитражной практики. – М.: Интел-Синтез, 1997. – С. 85. 4. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. – К.: Атіка, 2003. 5. *Скуратовский М.Л.* Основные способы защиты прав акционеров // *Арбитражная практика*. – 2001 – № 8. – С. 25. 6. *Белов В.А.* Черный бизнес «зеленых почтальонов» // *Эж-Юрист*. – 2002. – № 42. – Ноябрь. – С. 8. 7. *Анохин В., Асташкина Е.* Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // *Хозяйство и право*. – 2003. – № 8. – С. 58. 8. *Аболонин Г.О.* Групповые иски. – М.: НОР-МА, 2001. – С. 46-47. 9. *Полковников Г.В.* Английское право о компаниях: закон и практика. – М.: НИМП, 2000. – С. 178-188. 10. *Грибанов В.П.* Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2001. – 63 с.